

Попова Н. М.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романської філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КОРЕЛЯЦІЯ СЕМАНТИЧНИХ ЗМІН І ТЕОРІЇ ПРОТОТИПІВ
У МОВНІЙ І КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ІСПАНІЇ

Анотація. Статтю присвячено вивченню ролі семантичних змін у динаміці розвитку прототипного ядра національно-маркованих концептів іспанської концептосфери, визначено головні рушії семантичного генезису лексем – репрезентантів концептів у мовній картині світу, які спрямовують вектори якісного розвитку прототипного ядра й зумовлюють оновлення його базових категорій.

Ключові слова: семантичні зміни, прототипне ядро, національно-марковані концепти, концептосфера, мовна картина світу, базові категорії.

Постановка проблеми. Вивчення ролі семантичних змін у динаміці розвитку прототипного ядра національно-маркованих концептів і визначення рушійних механізмів еволюції концептосфери уможливує створення прогностичних моделей і формування ефективних стратегій суспільного розвитку. Необхідність такого дослідження зумовлена підвищенням зацікавленості науковців у створенні теорії кореляції універсальних і національно-специфічних рис людської свідомості, що мала б практичне застосування в епоху інтегративного розвитку суспільства й узгоджувала б суперечності між самотніми культурами. Створення відповідної теорії вимагає наявності результатів комплексного синхронно-діахронного дослідження національних концептосфер.

Метою статті є визначення рушійних чинників семантичного генезису, зумовленого гнучкістю мисленнєвих категорій, і встановлення ступеня співвідношення між зміною семантичного значення та розвитком прототипного ядра іспанських національно-маркованих концептів.

Об'єктом дослідження є семантичні зміни лексем – репрезентантів національно-маркованих концептів у мовній картині світу Іспанії, а предметом є способи категоризації знань про навколишній світ, що зумовлюють ці зміни.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з розвитком когнітивної лінгвістики історична семантика не могла залишитися осторонь, зважаючи на те, що вивчення концептів (ментальних одиниць, які формують національну концептоферу народу) є можливим лише через дослідження мовних одиниць, що їх вербалізують у мовній картині світу. Дослідженню мовної, а через її призму й концептуальної картини світу на окремих синхронних зрізах шляхом семантико-когнітивного аналізу концептів присвячено чимало кількості праць, зокрема дослідження О. Балашової, О. Борисова, О. Городецької, О. Кагановської, К. Карпової, І. Островської, М. Раєвської, Р. Скорнякової, Н. Соловйової, Х. Луке Дурана, В. Хіменес Експосіто й ін.

Проте залишається нез'ясованим остаточно питання про те, наскільки важливим є діахронний розвиток концептів для їхнього сприйняття й розуміння людським мисленням. Частина праць українських і пострадянських науковців присвячена архетипу концепту, де він визначається як постійна й незмін-

на складова частина будь-якої ментальної одиниці (див. праці Ю. Степанова, Н. Коч, Т. Козлової). Але людська свідомість є природним механізмом, здатним до категоризації та систематизації будь-яких знань, уявлень суспільного й індивідуального досвіду про навколишній світ. Цей підхід розвивається в діахронному вивченні окремих концептів у працях К. Бобрової, С. Богатирьової, В. Долженкової, С. Настенко, Г. Поліної, Т. Шваб, І. Перес Родрігес де Вери, С. Монсерат Буендіа, М. Грігеля, Дж. Клепарські, Х. Фернандеса Хаена.

Національна концептосфера народу є багаторівневою системою з безліччю самоподібних системних утворень, які відрізняються ступенем абстрактності, наповнюваності та кількістю асоціативних зв'язків [3, с. 199]. Через базові концепти, які в мовній картині світу вербалізуються конкретно лексикою, виражаються більш абстрактні структури, які мають ширші асоціативні зв'язки, більш розширену понятійну та ціннісну складову частину.

Базуючись на теорії прототипів, розробленій Д. Герартцом, причинами семантичних змін мовних одиниць, які вербалізують національно-марковані концепти, можна вважати частотність використання одних базових категорій порівняно з іншими [7, с. 7]. Ті, котрі значно частіше асоціюються у свідомості іспанців із певним фрагментом їхнього життя та світовідчуття, мають значно більше шансів отримати додаткові асоціативні вектори, розширити свій аксіологічний складник і понятійне наповнення. Тому їхнє прототипне ядро еволюціонує значно швидше завдяки більшій мінливості концепту й ширшим зв'язкам з іншими концептуальними полями. Зміна семантики мовних одиниць може передувати або ж бути наслідком концептуальних змін.

Так, наприклад, одним із найбільш яскравих базових елементів, котрі в іспанців асоціюються зі славетним минулим Іспанської монархії, тобто національно-маркованим концептом *monarquía hispánica*, є *bandera*. Ця лексема слугувала основою для формування в іспанській мові похідних слів, таких, як *abanderar*, *abanderado*, *abanderamiento*. Оскільки *bandera* невід'ємно асоціюється з людиною, яка несе прапор, дієприкметник *abanderado* також набуває рис базової категорії, завдяки чому швидко субстантивується та розширює своє семантичне значення. У «Diccionario Histórico de la Lengua Española» фіксуються такі його значення: 1) *el que lleva la bandera o estandarte* (наводяться приклади з писемних текстів 1786 р.); 2) *oficial destinado a llevar la bandera o insignia de un cuerpo armado* (приклади 1770–1914 pp.); 3) *persona que lleva la bandera en las procesiones, regocijos u otros actos públicos* (приклади 1725–1945 pp.); 4) *portavoz, representante o un paladín de una causa, movimiento u organización* (приклади 1837–1949 pp.); 5) *caballero que poseía grandes feudos y que tenía derecho a llevar bandera cuadrada con sus armas en los ejércitos del Rey, sosteniendo a sus expensas a los arqueros y ballesteros que reunían entre sus vasallos cuando se publicaba la guerra* (приклади 1833 p.) [6, с. 7]

Іншою причиною семантичних змін із погляду історичної когнітивної семантики може бути наявність у національній концептосфері кількох концептів, представлених у мовній картині світу різними значеннями однієї лексеми, як, скажімо, лексема *flamenco*. Ця мовна одиниця має такі значення: 1) *dialecto del neerlandés que se habla en Bélgica*; 2) *cante o baile flamenco*; 3) *ave de pico, cuello y patas muy largos, plumaje blanco en cuello, pecho y abdomen, y rojo intenso en cabeza, cola, dorso de las alas, pies y parte superior del pico* [5]. Семантика національно-маркованого концепту «фламенко» від значення «народного співу» й «пристрасного танцю» розширилася до «способу прояву почуттів» і «символу національної ідентичності» іспанців.

Причиною зміни семантичних значень мовних одиниць може також бути розмитість меж концептуальних полів, котрі постійно взаємодіють у багаторівневій системі інформації, тим самим формуючи нові відтінки значення. Наприклад, іспанський національно-маркований концепт *picaro – personaje de baja condición, astuto, ingenioso y de mal vivir; protagonista de un género literario surgido en España en el siglo XVI, y XV* столітті характеризується такими категоріальними ознаками, як *rudo, tosco, obligado a aceptar cualquier trabajo que le dan por su pobreza, encargado de llevar bultos o recados de un lugar a otro, colocándose él en determinados lugares públicos donde pudiera ser contratado*. Лексемами, що апелюють до цього концепту в мовній картині світу XV–XVI ст., є іменники *ganapán, mozo, hombre*.

Пізніше значення лексеми розширюється до *criado, escudero o pinche de cocina: <...> respondiome que si quería salir limpio de polvo y paja juntase a la ociosidad de María el trabajo de Marta; a saber: que con ser picaro añadiese serlo de cocina, del mandil, del rastro o de la soguilla, que era como poner una salvaguardia a la picardía* [4, с. 26].

Термін *picaro de cocina* швидко набуває загального значення. У судових документах Філіпа II згадується *picaro de la cocina del rey*, а в праці «Arte de cocina» (1611 р.) Франсіско Мартінеса Монтіньо пікаро описується як *parásitos de la abundancia, sucios y de endiabladas mañas, un mal que debería evitarse* [9, с. 44]. Тобто спочатку концепт характеризується такими ознаками, як *malicioso, dañoso, bajo, doloso, ruin, tramposo, desvergonzado*, а згодом він набуває ознак *listo, espabilado, astuto, taimado, vivo, capaz de sortear con éxito situaciones difíciles* і широко асоціюється з героєм літературного жанру, що виник в Іспанії в XVI ст. – пікареским романом. Розмитість периферійної частини концепту згодом розширює семантику лексеми, вбираючи ознаки *ligeramente erótico, divertido*. Далі лексема *picaro* позначає також *un niño, que hace travesuras*, характеризує його як *pillo, travieso* [8, с. 577].

Подекуди семантичне значення розвивається завдяки відсутності можливості визначити базову прототипну категорію. Справа в тім, що зважаючи на багатогранність явищ навколишнього світу, не всі базові когнітивні ознаки можуть включатися в прототипне ядро національно-маркованого концепту. Так, концепт *pelota vasca* входить до більш об'ємного й ієрархічно складнішого концепту *juego*, прототипне ядро якого містить у собі концептуальну ознаку *наявності супротивника з іншого боку*. Проте в цьому іспанському національному виді спорту, який лише нещодавно був включений до Олімпійських ігор, супротивники знаходяться з одного боку корту, а пропущений м'яч ударяється в стіну або залізну решітку, створюючи звук, який дає можливість судді, навіть не дивлячись на корт, ставити очки командам, чуючи відповідний звук. Майданчик для гри разом зі стінами

та відповідними поділками називається *frontón*. Він може бути професійним або непрофесійним. Вуличні фронтони дають можливість грати в баскську пелоту навіть без наявності супротивника, оскільки м'яч, ударяючись об стіну, відскакує й повертається до гравця. У цьому фреймі – сценарії з фіксованим набором стереотипних ситуацій [1, с. 26] – відбувається розширення семантичного поля концепту *juego* завдяки існуванню асоціативних зв'язків із концептом *deporte*, у якому наявність супротивника не є базовою ознакою прототипного ядра.

Як бачимо, ієрархія ментальних структур і когнітивні механізми асоціації, на яких базується порівняння, аналогія, метафоричне та метонімічне перенесення, зумовлює утворення нових значень. Такий семантичний генезис національно-маркованих концептів є неможливим без комплексних фреймів, представлених низкою вербалізованих у мовній картині світу пропозицій, котрі інтегруються в концептуальні структури вищих ієрархічних рівнів, зокрема мегаконцепти [2, с. 71].

Висновки. Таким чином, семантичні зміни є рушійною силою еволюції прототипних ядер національно-маркованих концептів, що забезпечується гнучкістю мисленневих категорій. Головними рушіями семантичного генезису є наявність більш прототипних і менш прототипних категорій у структурі концепту; існування в національній концептосфері різних концептів, вербалізованих однаковою мовною одиницею; дифузність категоріальних меж і труднощі у визначенні базових концептуальних ознак, пов'язаних із багатогранністю навколишнього світу. Розширення, звуження, ушляхетнення та пейоризація лексем – репрезентантів національно-маркованих концептів у мовній картині світу Іспанії в межах національно-стереотипних фреймових сценаріїв підштовхують прототипне ядро концептів до якісних змін шляхом оновлення набору базових категорій. Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо в здійсненні комплексного синхронно-діахронного аналізу національно-маркованих концептів із метою визначення векторів розвитку національної концептосфери Іспанії.

Література:

1. Минский М. Фреймы для представления знаний. М.: Энергия, 1979. 153 с.
2. Настенко С. Семантико-когнітивна структура універсальних концептів іспанської поезії XII–XX століть. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 51. С. 70–72.
3. Попова Н. Моделирование национальной концептосферы: семантический анализ та когнітивна інтерпретація. Проблеми семантики слова, речення та тексту / гол. ред. Н. Корбозерова. К.: КНЛУ, 2013. Вип. 31. С. 197–207.
4. Anónimo. La vida de Lazarillo de Tormes y de sus fortunas y adversidades. Burgos: Edición de Burgos, 1554. 43 с.
5. Diccionario de la Lengua Española (DLE), Edición tricentenario. URL: <http://www.rae.es/recursos/banco-de-datos/cdh>. <http://dle.rae.es/?id=I2kiw28>.
6. Diccionario Histórico de la Lengua Española / ed. Julio Casares. Madrid: RAE, 1951. P. 7. URL: <http://web.frl.es/DH.html>.
7. Geeraerts D. Prospects and problems of prototype theory. Diacronia / Ed. F. Gafton. Issue 4. Iasi: Universitatea «Alexandru Ioan Cuza», 2016. 16 p. URL: Published online: <http://www.diacronia.ro>.
8. Labernia P. Novísimo diccionario de la lengua castellana con la correspondencia catalana, el mas completo de cuantos han salido á luz. Tomo II. Madrid: Espasa, 1867. P. 577.
9. Tejera Osuna I. El libro del pan. Madrid: Alianza, 1993. 216 p.

Попова Н. Н. Корреляция семантических изменений и теории прототипов в языковой и концептуальной картине мира Испании

Аннотация. Статья посвящена изучению роли семантических изменений в динамике развития прототипного ядра национально-маркированных концептов испанской концептосферы. В исследовании определены главные двигатели семантического генезиса лексем – репрезентантов концептов в языковой картине мира, которые направляют векторы качественного развития прототипного ядра и вызывают обновление его базовых категорий.

Ключевые слова: семантические изменения, прототипное ядро, национально-маркированные концепты, концептосфера, языковая картина мира, базовые категории.

Popova N. Semantic changes and theory of prototypes correlation in the Spanish language and conceptual world views

Summary. The article deals with determining the role of semantic changes in the developing dynamics of nationally-marked concepts prototype core in the Spanish conceptual sphere. The main engines of the semantic genesis of the words representing concepts in the world language view were detected. They were proved to direct the vectors of prototype core qualitative development and provoke the updating of its basic categories.

Key words: semantic changes, prototype core, nationally-marked concepts, concept sphere, world language view, basic categories.